

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
навчальної дисципліни «Юридична психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)

лекція №6 до теми №3 «Психологія особистості злочинця та злочинних груп»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 08.07.2024 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
ХНУВС Протокол від 27.06.2024 р. № 22

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, канд. істор. наук, ст. наук.
співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного
університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор
Наталія МІЛОРАДОВА

План лекції :

1. Емоційно-вольові процеси і стани. Пам'ять. Поведінка людини в конфліктних ситуаціях
2. Особистість і структура її психічних властивостей.

Рекомендована література

Основна

1. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посібн. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
URI:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf.
2. Коновалова В., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. -2-е видання. Харків. : Право, 2010. 240 с.
URI:https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf?

Додаткова

1. Гуменюк Л.Й. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ : навч. посіб. для курсантів та студ. вищ. навч. закл. системи МВС. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 647 с.
URI:<http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/446>
2. Демиденко Н.М. Психологічні аспекти впливу засобів масової інформації в умовах війни : із досвіду Великої Британії. *Підготовка правоохоронців у системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. Наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 181-183. URI:
<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12565>
3. Медведєв В.С. Кримінальна психологія : Підручник. К.: Атіка, 2014. 368 с.
URI:<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%94%D0%B2+%D0%92.%D0%A1>
4. Ніколаєнко С., Ніколаєнко О. Аналіз взаємозв'язку адаптації з психічними станами людини. *Світогляд-Філософія-Релігія*, 2012. Вип. 3. С. 83-92.
URI:<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/58513>
5. Ніколаєнко С.О. Особливості психологічної допомоги учасникам військових дій при посттравматичному стресовому розладі. *Світогляд-Філософія-Релігія*. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2014. Вип. 7. С. 51-62.
URI:<https://scholar.google.com.ua/citations?user=bHsOUI4AAAAJ&hl=uk>

Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

1. Тест руки Вагнера URI <https://dytpsyholog.com/2015/03/27/тест-руки-вагнера-діагностика-агресии/>
2. Шкала реактивної і особистісної тривожності / Методика Спілбергера-Ханіна URI [__reaktivnoj -i-lichnostnoj -trevozhnosti-metodika-spilbergera-hanina.html](https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf)

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. Емоційно-вольові процеси і стани. Пам'ять. Поведінка людини в конфліктних ситуаціях

Воля — психічна функція, яка полягає в здатності індивіда до свідомого управління своєю психікою і вчинками в процесі прийняття рішень для досягнення поставлених цілей. **Воля є важливим компонентом психіки людини**— це здатність здійснювати свідомі (умисні) дії, регулювати діяльність і керувати своєю поведінкою. Це важливий компонент психіки людини. Позитивні якості волі, прояви її сили сприяють успішності діяльності. Вона забезпечує виконання двох функцій: спонукальної (забезпечення активності людини) і гальмівної (стримування небажаних проявів активності).

Вольові дії відрізняються від автоматичних рухів, які виконуються без участі свідомості. У традиційній психології **вольовими діями** називають дії, скеровані на досягнення свідомо поставленої мети і пов'язані з подоланням труднощів. Значна кількість дослідників вирізняють такі основні ознаки вольових дій:

- 1) свідоме подолання перешкод на шляху до досягнення мети;
- 2) конкурентні мотиви;
- 3) наявність вольового зусилля.

Вольова дія може реалізовуватись в **простих і складних формах**

У простому вольовому акті спонукування до дії спрямоване на більш чи менш усвідомлену мету, може безпосередньо переходити у дію. Простий вольовий акт має дві фази:

- 1) виникнення спонукування та усвідомлення мети;
- 2) досягнення мети.

Складну вольову дію характеризує опосередкований свідомий процес: дії передують врахування її наслідків, усвідомлення мотивів, планування. Така дія потребує значного напруження сил, терпіння, наполегливості, вміння організувати себе на виконання дії.

У складній вольовій дії вчені (Г.С. Костюк, А.В. Петровський, О.В. Скрипченко) **виділяють чотири фази**:

- 1) виникнення спонукування та попередня постановка мети;
- 2) стадія обмірковування та боротьба мотивів;
- 3) прийняття рішення;
- 4) виконання.

1. Перша, початкова фаза вольового акту полягає в попередній постановці мети. Необхідною передумовою постановки мети є виникнення певного мотиву, спонукування і пов'язаного з ним прагнення. Залежно від характеру його усвідомлення прагнення може виражатися в формі **потягу, бажання і хотіння**.

Потяги – це мотиви поведінки, що мають недиференційовану, мало усвідомлювану, безпредметну потребу. (В цей момент людина може відчувати лише невиразне поривання до чогось, тільки усвідомлення що їй

чого бракує, але не знає що конкретно їй потрібно, який конкретний предмет може задовольнити її прагнення).

Доки людина перебуває лише під владою потягів – у неї нема волі. І тільки коли виникає усвідомлений зв'язок між потягом і предметом, який здатний задовольнити потребу, потяг "опредметнюється" і переходить у бажання. Таке "опредметнювання" і є передумовою вольового акту. Предмети стають об'єктами бажань.

Бажання – це мотиви поведінки, що характеризуються достатньою усвідомленістю потреб. Бажання є опредметненим цілеспрямованим прагненням. Тобто виникає залежність між предметом і бажанням. Зародження бажань завжди означає виникнення і постановку мети.

Проте не всяке бажання веде до практичних дій, спрямованих на досягнення усвідомлюваної мети. (Бажання може обмежитись лише уявленням про мету і її досягнення, як це буває у нереалістичних мріях: коли виникають відповідні образи і мрії, пов'язані з метою, але відсутні конкретні заходи до її реалізації) – таке прагнення називають недійовим бажанням.

Бажання переходить у справді вольовий акт, коли до усвідомленої мети приєднуються установки на її реалізацію, спрямованість на оволодіння певними засобами її досягнення, тобто коли виникає хотіння.

Хотіння – усвідомлюваний мотив, цілеспрямоване прагнення діяти певним чином, долати зовнішні і внутрішні труднощі заради поставленої мети. Хотіння є прагненням що переходить у дію. Причинами хотіння – є предмети, які їх викликають. (Так, кожна людина має певні бажання, але по-справжньому хоче досягти мети та людина, яка обмірковує свої дії і починає діяти, долаючи різні труднощі. – Так, майже кожен студент бажає отримувати гарні оцінки, проте по справжньому хоче лише той, який вчиться).

2. У таких випадках відбувається вибір мети або вибір засобів її досягнення, що є змістом другої фази вольового акту. При виборі мети або засобів дії виникає потреба в обговоренні їх прийнятності, яке передбачає зважування різних доводів за і проти висунутих цілей чи засобів їх досягнення, вимагає оцінки суперечливих бажань, аналізування обставин, розмірковування, напруженої роботи мислення.

Вольова дія завершується прийняттям рішення і його виконанням. У цьому плані важливе значення має виокремлення видів рішень: 1) звичні рішення— характерні для простих вольових актів (майже невіддільні від конкретних бажань), «боротьба» мотивів зведена до мінімуму чи взагалі відсутня; 2) рішення без достатньої підстави— з метою вийти зі стану нерішучості, приймаються в екстремальних ситуаціях; 3) усвідомлені рішення— приймаються і виконуються з обмірковуванням і аналізом усіх обставин, усіх «за» і «проти», із розумінням сутності здійснюваних дій.

Вчинення злочинів відрізняється екстремальністю ситуацій, що викликають різні емоційні відображення в особистості залежно від її місця в механізмі злочинної події: особа, яка вчиняє злочин (злочинець), жертва

злочину (потерпілий) чи очевидець (свідок) того, що відбулося. Виникнення емоційних (психічних) станів у процесі злочинної події зумовлюється низкою чинників: видом злочину, його тривалістю, способом вчинення злочину, індивідуально-психологічними особливостями учасників, що передують злочинній поведінці, та ін.

Злочинна подія є тим впливом, що викликає різні емоційні реакції. Найчастіше такі реакції пов'язані з емоційною(психічною) напруженістю або стресом. У певних інтерпретаціях ці категорії використовуються як синоніми. Напруженість розглядається як психічний стан, обумовлений передбаченням несприятливого для суб'єкта розвитку події.

Стрес виникає при небезпеці, фізичних чи розумових перевантаженнях, у разі необхідності приймати відповідальні рішення. Вперше поняття «стрес» визначено 4 липня 1936 р., коли була опублікована стаття Г. Сельє «Синдром, викликаний різними ушкоджуючими впливами». Стрес (від англ. stress — тиск, напруження) — неспецифічна відповідь організму на будь-яку зміну умов, які потребують пристосування. У цьому стані людина робить помилки у розподілі й переключенні уваги; порушується перебіг процесів, спостерігаються порушення координації рухів, неадекватні емоційні реакції, дезорганізація і гальмування всієї діяльності. У психології розрізняють фізіологічні та психологічні стресори. До фізіологічних стресорів відносять фізичне перевантаження, стимули болю, дію високої(чи низької) температури тощо. До психологічних стресорів включають наявність небезпеки, погроз, образ та ін.

Очевидець (свідок) чи жертва тяжкого злочину перебуває в стані стресу(напруження). Його стан характеризується тим, що всі процеси нібито «пригальмовані»: людина погано розуміє, чує, неадекватно сприймає свої рухи тощо. Рівень напруження в тих або інших людей може бути різним. У стані стресу перебуває й особа, яка вчиняє злочин, і це пов'язано з небезпеками, погрозами, ризиками.

Виникнення стану фрустрації в багатьох випадках **характерне для посткримінального періоду**, коли після вчиненого злочину людина (злочинець чи жертва) не бачить виходу із ситуації, що виникла. У деяких випадках такі особи схильні до суїцидальної поведінки (самогубства).

Екстремальні ситуації породжують страх у людини. У психології страх визначають як емоцію, що виникає в ситуаціях загрози біологічному чи соціальному існуванню людини. Цей стан варіює в досить широкому діапазоні відтінків (побоювання, страх, переляк, жах та ін.). У психологічній літературі розрізняють три форми страху (В. Л. Васильєв): стенична форма (паніка, погано чи зовсім не контрольована свідомістю); астенична форма, що протікає короткочасно і виявляється в заціпенінні, тремтінні, недоцільних учинках; стеничне збудження – поведінка, що регулюється свідомістю і спрямована на подолання небезпеки і страху.

У патологічних випадках йдеться про фобії (нездоланний нав'язливий страх перед певним предметом чи явищем). **З. Фрейд розглядав дві групи**

фобій: 1) «життєві страхи» (страх смерті, інфекції тощо); 2) спеціальні фобії (страх відкритих просторів, певних тварин, комах тощо). На його думку, причиною фобії, як і будь-якого симптому, є несвідомий конфлікт душевних прагнень.

Страх може сприяти гіперболізації того, що сприймається (перебільшенню). Зокрема, якщо нападників при вчиненні злочину було четверо, особа, яка перебуває в стані страху, може вказувати, що їх було шість чи сім. Якщо нападала одна особа, то людина в стані страху може говорити про косий сажень плечей, високий зріст, зле і страшне обличчя злочинця тощо.

Кожна людина на протязі дня може перебувати в різних ситуаціях, деякі з них ми називаємо критичними.

Критична життєва ситуація - це емоційно пережиті життєві обставини, які в сприйнятті людини представляють складну психологічну проблему, труднощі, що вимагають свого вирішення або подолання. Для подолання негативного впливу на людину у людини існує так називаємий «психологічний захист».

Психологічний захист розглядається як **спеціальна регулятивна система стабілізації особистості**, спрямована на усунення або зведення до мінімуму почуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням внутрішнього конфлікту.

Ф.Б. Березін виділив 4 типи захисту:

- ті, що перешкоджають усвідомленню факторів, що викликають тривогу, або самої тривоги (заперечення, витіснення);
- що дозволяють фіксувати тривогу на певних стимулах;
- що знижують рівень спонукань (знецінення вихідних потреб);
- що усувають тривогу або модифікують її інтерпретацію за рахунок формування стійких концепцій.

Р.М. Грановська ділить всі стратегії виходу з напруженої **ситуації на три групи**: *змінити або ліквідувати проблему; зменшити її інтенсивність за рахунок зміщення своєї точки зору на неї; полегшити її вплив за допомогою включення ряду способів.*

Пам'ять – процес запам'ятовування, збереження і подальшого відтворення інформації. Визначаються тим, яке місце займає вона в діяльності суб'єкта, яка її значимість, що він робить з цією інформацією. Найбільш продуктивно запам'ятовується матеріал, *пов'язаний з метою діяльності*, з її основним змістом. У цих випадках навіть мимовільне запам'ятовування може бути більш продуктивно, ніж довільне. Слід особливо сказати **про вплив емоцій** на процес запам'ятовування.

Свідок, потерпілий, підозрюваний і обвинувачений можуть краще запам'ятовувати в одних випадках приємне, в інших - неприємне, в залежності від того, що їм в даному випадку важливіше, що для них більш значуще. Експерименти, проведені П. І. Зінченко, показали: «Як неприємні, так і приємні події можуть у багатьох випадках втратити для людини своє актуальне значення і бути забутими через найрізноманітніші терміни».

Слідчому **необхідно враховувати** *індивідуальні характерологічні особливості свідка, потерпілого, підозрюваного і обвинуваченого:* при інших рівних умовах одні люди схильні до запам'ятовування приємного, інші - неприємного, в залежності від складу особистості - більш оптимістичного або песимістичного.

Сприйняття і запам'ятовування події злочину потерпілим і обвинуваченим має свої особливості. Не завжди вірно наше уявлення про те, що сила і яскравість подразника забезпечують в звичайних умовах сприйняття чіткість і міцність фіксації. Надмірно сильні враження не тільки підкріплюють, але ***в певних ситуаціях послаблюють або повністю заглушають те, що відображене.***

На запам'ятовування матеріалу, сприйнятого свідком, потерпілим, обвинуваченим, зазвичай впливає їх подальша діяльність. Враження можуть забуватися повністю або частково.

Спогад і пригадування є процесами, ізольованими один від одного. Між ними існує двостороння взаємний зв'язок. Пригадування є, з одного боку, передумовою відтворення, а з іншого - воно виявляється його результатом. Пригадування відбувається в процесі відтворення, в ході розповіді свідка, потерпілого, підозрюваного і обвинуваченого на допиті. Звідси важливий тактичний висновок: **не слід без крайньої потреби переривати вільне розповідь допитуваного.** Поставлене під час вільної розповіді питання часто розсіює увагу допитуваного, порушує хід його думок, заважає пригадування фактів.

За тривалістю збереження сприйнятого розрізняють пам'ять двох видів - **короткочасну і довготривалу**, механізми яких зовсім різні. Інформація про будь-якому явищі спочатку надходить в блоки короткочасної пам'яті, звідти може перейти в блоки довгострокової пам'яті і зберігатися невизначений термін. Перехід інформації з довготривалої пам'яті в короткочасну є процес відтворення інформації.

Процес переходу інформації з короткочасної пам'яті в довгострокову називається процесом **консолідації**, тобто закріплення, після якого звичайно настає тимчасове забування сприйнятого.

Якщо ж процес консолідації завершився, то інформація утримується в пам'яті довго і ніякі дії не можуть її викоринити. Навіть охолодження організму до дуже низьких температур не призводить до забування збереженого.

Відомості про короткочасну і довгострокову пам'ять дуже значимі для слідчої роботи. Знання закономірностей їх функціонування полегшить слідчому правильний вибір тактичних дій на людину з метою правильного відтворення їм забутого.

Забування є процес, протилежний запам'ятовуванню і збереженню. Забування - явище фізіологічно цілком нормальне.

Слід зазначити, що відновлення в пам'яті будь-яких подій, тобто перехід інформації з довготривалої пам'яті в оперативну, не завжди проходить гладко. Допитуваний іноді не може згадати необхідні відомості. Чи означає

це, що вони безповоротно забуті? На таке питання вчені відповідають по-різному. Одні стверджують, що нормально функціонуючий мозок утримує і зберігає весь життєвий досвід індивіда, що складність полягає лише в неможливості їх довільного відтворення. На думку інших, частина інформації не зберігається в пам'яті людини, забувається абсолютно. Не заглиблюючись в суть цієї суперечки, відзначимо лише одне важливе для нас науково доведене положення: **пам'ять зберігає більше відомостей, ніж відтворює**. З огляду на це, слідчий повинен застосувати серію прийомів активізації асоціативних зв'язків і таким чином сприяти відновленню в пам'яті відомостей про цікавлять слідство обставин.

Люди легко і швидко забувають відомості, які вони в повсякденному житті не використовують, що не освіжають в пам'яті, рідко відтворюють. Але спостерігаються випадки, коли і багаторазово відтворені матеріали раптом забуваються і, незважаючи на зусилля людини, що не пригадуєте ви відразу. Подібні «осічки» пам'яті не є відхиленням від норми, вони досить часто швидко проходять. В необхідних випадках слідчий може попросити допитаного свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого повідомити додатково то, що він згадає після допиту, або провести через певний час повторний допит.

При відтворенні будь-яких подій завжди має місце впізнавання. В даному випадку ми маємо на увазі не впізнавання предмета або людини при повторному сприйнятті під час слідства, а впізнавання допитуваним відтвореного їм матеріалу на допиті. Відтворення факту, явища, яке не супроводжується почуттям впізнавання, чи не буде усвідомлюватися як спогад. Від того, який ступінь впізнавання повідомляються відомостей, буде залежати і точність, правильність показаній¹. Впізнавання має ступінь вираженості - від слабкого почуття знайомства з відтвореним матеріалом до повної впевненості в його точності. Практиці відомі випадки, *коли показання, точність яких здавалася безсумнівною, згодом виявлялися помилковими. Впізнавання іноді створює ілюзію достовірного знання, викликає помилкову впевненість в міцному запам'ятовуванні матеріалу, зовнішності людини, приводячи до сумлінної омані.*

Тому в ході допиту **потрібно вміти розбиратися в індивідуальних відмінностях пам'яті свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого. Висока продуктивність професійної пам'яті.** Пояснюється це спрямованістю інтересів людини. Іноді професійна пам'ять пов'язана з тривалою тренуванням і обдарованістю (музиканти, математики, читці). Вона може залежати також від якості уваги, стану людини в момент сприйняття і т. д. Готовність пам'яті допитуваного до відтворення також буде залежати від знань, життєвого досвіду.

Друга особливість проявляється в тому, що у одних людей продуктивно закріплюється образний матеріал (особи людей, предмети, зображення, звуки, кольори і т. п.), у інших - словесний (слова, думки, числа і т. п.), у третіх - переваг в запам'ятовуванні певного матеріалу не спостерігається.

Запам'ятовуються не всі враження, отримані людиною. Асоціативні зв'язки утворюються вибірково. Переважний розвиток одного з типів пам'яті (зорової, слухової, емоційної, рухової і т. д.) пов'язано також з особливостями особистості, умовами життя, діяльності людей. Так, у філософів, юристів високо розвинена словесно-логічна пам'ять; у спортсменів, артистів балету, оперети - рухова пам'ять; у артистів драми, кіно - слухова, емоційна; у художників, архітекторів - зорова; у музикантів - слухова; у хіміків - нюхова; у дегустаторів - смакова; у сліпих - нюхова, дотикальна.

Слід сказати, що, незважаючи на таке переважання одного з видів пам'яті взагалі, у кожної людини провідне становище *займає все ж словесно-логічна пам'ять*.

Слідча практика знає випадки, коли свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений абсолютно *впевнено «згадують» факт, якого не було в дійсності*. Це явище називається *обманом пам'яті або «феноменом пережитого»*. Таке порушення відноситься до патології, але нерідко спостерігається і у цілком здорових людей. Людині здається, що все він колись уже бачив, чув, і це може привести до омани, до плутанини у визначенні часу, місця, факторів, явищ. *Такі обмани пам'яті можуть бути, наприклад, у стомленого допитуваного*.

Бувають випадки *провалів пам'яті (амнезії)*, коли зі свідомості випадають події, що заповнюють певний (більший або менший) відрізок часу. Провали пам'яті можуть настати, зокрема, у потерпілого після отриманої травми або непритомного стану.

Чим ближче за часом допит свідка, потерпілого, підозрюваного і обвинуваченого до тієї події, яке він висвітлює, тим більша ймовірність повноти та достовірності в показаннях.

Але з цього загального правила бувають винятки. Показання, дані безпосередньо після події злочину, іноді виявляються неповними, недостатньо ясними, непослідовними.

2. Поведінка людини в конфліктних ситуаціях

Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях та міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей.

Типи конфліктів:

- а) внутрішньо особистісні (інтраперсональні);
- б) міжособистісні (інтерперсональні);
- в) внутрішньо групові (інтрогрупові);
- г) міжгрупові (інтергрупові).

За причинами виникнення внутрішньо особистісні, міжособистісні, внутрішньо групові та між групові конфлікти можна класифікувати у такий спосіб:

- а) конфлікти ролей;

- б) конфлікти бажань;
- в) конфлікти норм поведінки.

Способи поведінки в конфліктній ситуації – це конкретні дії, виконувані учасниками конфлікту. Цей елемент є центральним у структурі конфлікту і відіграє такі ролі:

пізнавальну – дає інформацію (пряму чи опосередковану) про те, що турбує учасників конфлікту;

оцінну – показує значущість, важливість конфлікту для конкретних його учасників;

регулятивну – впливає на поведінку протилежної сторони в конфлікті (блокує або, навпаки, посилює її дії).

У психології відомі кілька основних способів поведінки людей у конфліктній ситуації, зміст яких визначається мірою співвідношення в поведінці конкретної людини двох таких показників: «орієнтація на задоволення власних інтересів» та «орієнтація на задоволення інтересів протилежної сторони». Різний ступінь цих показників та їх поєднання дає можливість виділити п'ять основних типів поведінки особи в конфліктній ситуації:

- відхід від конфлікту;
- поступливість;
- боротьба;
- компроміс;
- співпраця.

Зміст кожного з них досить наочно можна зобразити на спеціальному графіку (див. рис. 1), на горизонтальній осі якого розміщено показник орієнтації на задоволення в конфлікті власних інтересів, на вертикальній – протилежної сторони. Охарактеризуємо окремо кожен з п'яти типів поведінки.

Відхід від конфлікту, іншими словами, намагання його не помітити – це такий тип поведінки, коли у конфлікті мінімально враховуються як власні інтереси, так й інтереси протилежної сторони. За такого типу поведінки на проблему просто не звертають уваги, вважають, що вона зникне сама собою. Суть такої поведінки прекрасно відображають відомі приказки: «Не буди лихо, доки воно тихе», «Не чіпай, бо зламається» та ін. Відтак жодна зі сторін нічого не отримує, а результат поведінки описується формулою «поразка – поразка» (власна поразка – поразка опонента).

Причинами такої поведінки в конфлікті можуть бути такі фактори:

- усвідомлення відсутності необхідних ресурсів для отримання «перемоги» над протилежною стороною;
- якесь особливе ставлення до противника;
- намагання виграти час для «перегрупування сил» і наступної перемоги;
- індивідуально-психологічні особливості учасників конфлікту (несхильність до жорстких форм поведінки, лагідний характер, низький рівень домагань тощо).

Боротьба, іншими словами «конкуренція», – тип поведінки, за якого у конфлікті максимально враховуються і задовольняються власні інтереси і мінімально – інтереси опонента. Зміст такої поведінки можна охарактеризувати за допомогою приказок: «Сильний завжди правий», «Переможців не судять», а результат поведінки описати формулою «перемога – поразка» (власна перемога – поразка опонента).

Поступливість, іншими словами жертовність, – тип поведінки, орієнтований на мінімальне врахування в конфлікті власних інтересів і максимальне задоволення інтересів протилежної сторони. Зміст такої поведінки відображають такі приказки: «Убий ворога своєю добротою», «Підстав щоку», «Мир за будь-яку ціну», а результат поведінки – формула «поразка – перемога» (власна поразка – перемога опонента).

Компроміс, іншими словами зговірливість, – тип поведінки, який забезпечує часткове задоволення у конфлікті як власних інтересів, так й інтересів протилежної сторони, що досягається за такої умови: «Я поступлюся тобі в чомусь, а ти мені – в іншому». Зміст такої поведінки втілений у приказках: «Краще півхліба, ніж нічого», «Поганий мир кращий за добру сварку», а її результат описується формулою «поразка – поразка» (часткова власна поразка – часткова поразка опонента), бо повністю не задовольняються інтереси жодного з опонентів.

Співпраця – тип поведінки, який забезпечує максимальне задоволення в конфлікті як власних інтересів, так й інтересів протилежної сторони. Зміст такої поведінки описують приказки: «Одна голова добре, а дві ліпше», «Те, що добре для вас, те добре і для мене», а результат поведінки – формула «перемога – перемога» (власна перемога – перемога опонента).

2. Особистість і структура її психічних властивостей.

Особистість - це насамперед суб'єкт певних соціальних відносин і свідомої діяльності, людина, яка має соціальні і психологічні особливості. У психологічній літературі є різні визначення поняття «особистість». Деякі з них: особистість - суб'єкт суспільної поведінки і комунікацій (Б.Г. Ананьєв); особистість— це індивід, який визначає свою активну позицію щодо всього оточуючого: до праці, соціального ладу, боротьби мас, задач колективу, долі іншої людини (Є.П. Кряжев); поняття особистості позначає людського індивіда як члена суспільства, узагальнює інтегровані в ньому соціально значущі риси (І. С. Кон); особистість— людина як суспільний індивідуум, суб'єкт пізнання та об'єктивного перетворення світу, розумна істота, яка володіє мовою і виявляє здатність до трудової діяльності (А.В. Петровський); особистість— людина як носій свідомості (К.К. Платонов).

Коли характеризують якусь людину, то говорять про неї або як про особистість, або як про індивіда, або як про індивідуальність. У психології ці поняття розрізняються. Вихідним є поняття «людина». **Людина - це насамперед біологічна істота**, яка наділена на відміну від інших тварин свідомістю й мовою, здатністю працювати, оцінювати навколишній світ і активно його перетворювати. З іншого боку, людина - істота соціальна. Це найсуттєвіша ознака людини, оскільки суспільне життя і відносини,

колективна трудова діяльність змінили і підкорили собі її природну індивідуальність. Конкретну людину з усіма її характерними ознаками позначають поняттям «індивід».

Неповторність, оригінальність особистості, сукупність тільки її притаманних своєрідних особливостей складають **індивідуальність** людини.

Поняття «особистість» більш вузьке ніж поняття «людина». Коли ми говоримо про особистість, ми виходимо з суспільної сутності і соціальних функцій індивіда.

Особистість - це не суто психологічне поняття, і вивчається вона всіма суспільними науками - філософією, соціологією, етикою, педагогікою та ін.

Особистість - це поняття, вироблене для відображення соціальної природи людини, розгляду її як індивіда, як суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності, соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученням людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. Під «особистістю» розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена того чи іншого суспільства або спільноти. Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини, пов'язану із засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства.

Особистість – це біосоціальна істота, що має дві сторони: біологічну (живий організм) і соціальну (член суспільства). Одна з центральних проблем сучасної психології - це проблема співвідношення біологічної і соціальної в особистості людини. Не можна ігнорувати біологічні основи в особистості і обмежуватися лише соціальними особливостями. Результати численних досліджень закономірностей психічного розвитку людини дозволяють говорити про те, що початковою передумовою психічного розвитку індивіда є його **біологічний розвиток**. Розглядаючи проблему взаємодії і взаємовпливу біологічної і соціальної в психічному розвитку людини, виділяють три рівні організації людини: **рівень біологічної організації, соціальний рівень і рівень психічної організації.**

Таким чином психологічна структура особистості охоплює:

1) **темперамент** (психологічні властивості, що визначають динаміку її проявів у діяльності; система природних властивостей);

2) **характер** (психологічні властивості особистості, що визначають ставлення до соціального середовища; сукупність відносин і особливостей соціально набутої поведінки);

3) **спрямованість** (психологічні властивості особистості, що визначають активний характер відносин і дій людини; система потреб, інтересів та ідеалів);

4) **здібності** (психологічні властивості особистості, що є потенційними можливостями людини у виконанні діяльності; ступінь пристосованості до вимог певної діяльності).

